

ПРОЕКТ
ТУРИСТИЧНОГО
МАРШРУТУ

ПО МІСЦЯХ БИТВИ НА

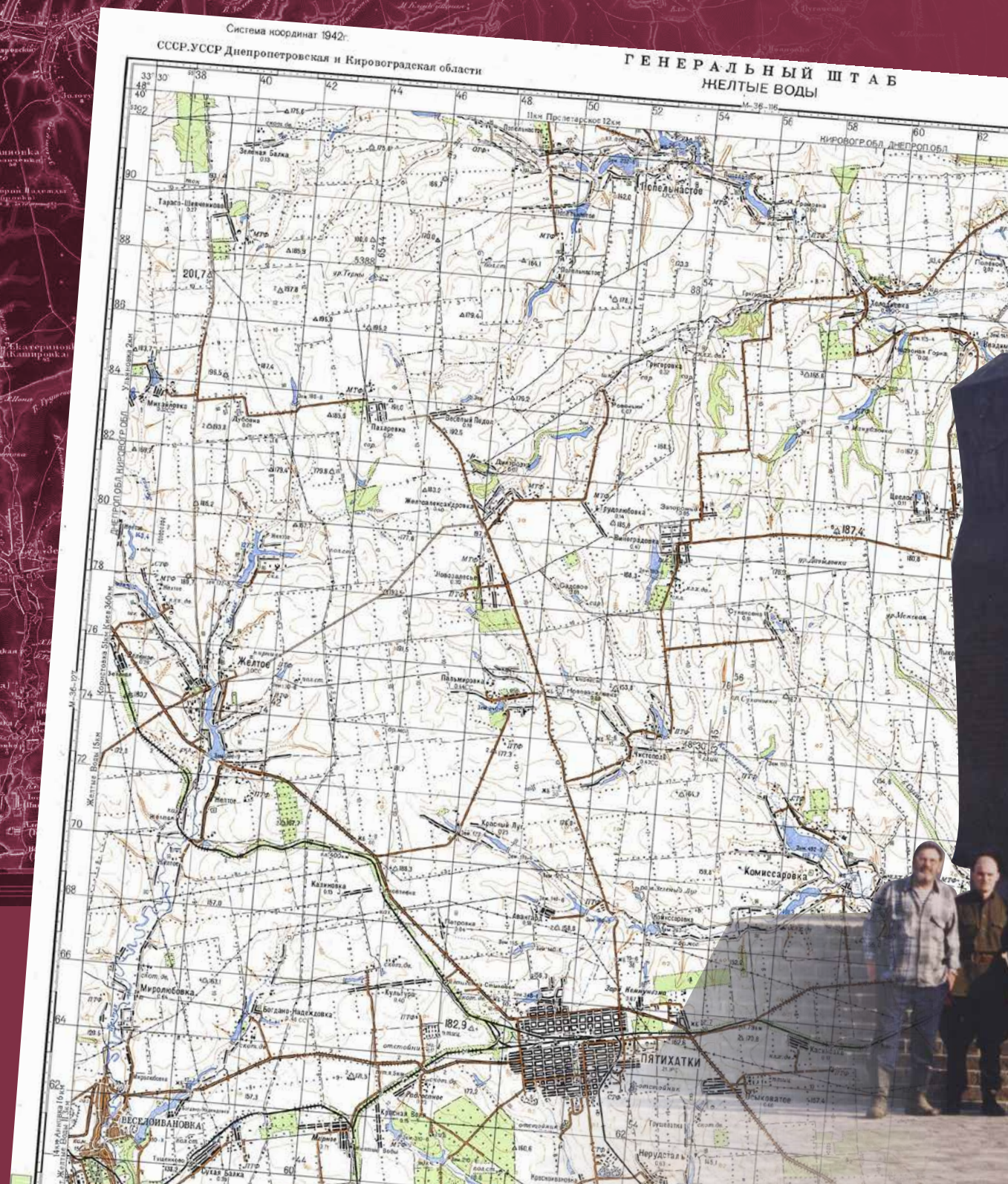
Картих Родах

1648
року

ЗМІСТ

Передмова.....	2
Паспорт туристичного маршруту.....	3
Перелік об'єктів туристичного маршруту.....	5
Опис туристичного маршруту.....	6
Бібліографія.....	11

Управління культури
Дніпропетровської обласної
державної адміністрації
Управління культури П'ятихатської
районної державної адміністрації

ПРОЕКТ ТУРИСТИЧНОГО МАРШРУТУ

ПО МІСЦЯХ БИТВИ НА

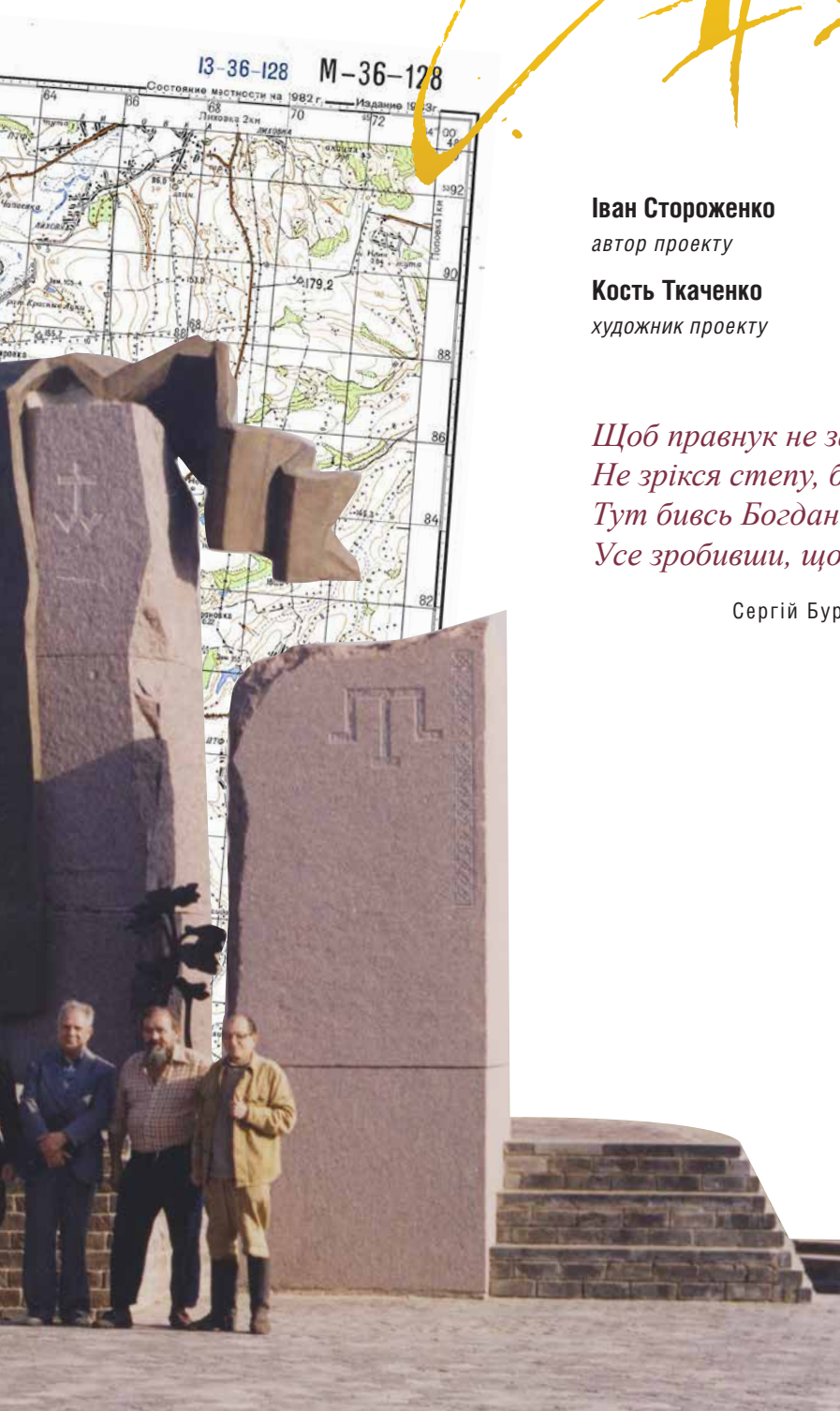
1648 року

Іван Стороженко
автор проекту

Кость Ткаченко
художник проекту

*Щоб правнук не забув своєї мови,
Не зрікся степу, батьківських доріг...
Тут бивсь Богдан за кращих днів основи
Усе зробивши, що зробити міг.*

Сергій Бурлаков «Княжі Байраки»

ПЕРЕДМОВА

Тривале існування невизначеності, де і як відбулася Жовтоводська битва 1648 року, породило цілу низку легенд про неї, а також прагнення краєзнавців прив'язати її до своїх населених пунктів, зокрема, до міст Жовті Води та Веселі Терни (поблизу Кривого Рогу), сіл Жовтого, Попельнастого, Холодіївки та інших.

Але тепер у результаті останніх наукових досліджень нарешті остаточно визначена територіальна локалізація Жовтоводської битви. Це дає належні підстави для низки історико-культурних ініціатив, однією з яких є проект створення нового туристичного маршруту «По місцях битви на Жовтих Водах 1648 року».

Створення такого маршруту стане важливим елементом процесу повернення із забуття однієї з найяскравіших героїчних сторінок воєнної історії українського народу. Це також стане додатковим інструментом виховання національної самосвідомості, пробудження історичної пам'яті народу та підвищення ролі духовних чинників — усього того, що працюватиме на консолідацію української нації навколо державницької ідеї.

Крім того, внесення до туристичного маршруту цілої низки міст і сіл сприятиме підвищенню інтересу їхніх мешканців до минулого своєї землі, краєзнавчої роботи, зокрема – збирання фольклору, матеріальних історичних знахідок, що, в свою чергу, може сприяти уточненню деталей битви.

У перспективі крім об'єктів суто історичного значення маршрут має обрости й власне туристичною інфраструктурою і стати привабливим для туристів будь-якого рівня, зокрема, шанувальників «зеленого» туризму. Деталі, як першого, так і перспективних етапів розбудови туристичного маршруту — предмет розгорнутого проекту.

ПАСПОРТ ТУРИСТИЧНОГО МАРШРУТУ

Автор маршруту: Стороженко Іван Сергійович, військовий історик, доктор історичних наук.

Назва туристичного маршруту: «По місцях битви на Жовтих Водах 1648 р.».

Загальні відомості про маршрут:

- рух по маршруту: автобусом;
- тривалість маршруту в межах П'ятихатського району (на 9 об'єктах) протягом 7 годин, а в межах Олександрійського району Кіровоградської обл. (на одному об'єкті) одна година;
- довжина маршруту в межах П'ятихатського району – 65 км, а в межах Олександрійського району – 10 км. Загальна довжина маршруту в межах 75 км.

Райони дії маршруту: П'ятихатський район Дніпропетровської обл. та Олександрійський район Кіровоградської обл.

Детальна нитка маршруту: м. П'ятихатки – с. Пахарівка Олександрійського району Кіровоградської області – балка Княжі Байраки, с. Григорівка – с. Грамівка – с. Жовтоолександрівка – м. Жовті Води П'ятихатського району Дніпропетровської області.

Обслуговування маршруту на першому етапі: Враховуючи, що маршрут тільки створюється, то, на нашу думку, для його обслуговування на першому етапі:

- а) необхідно створити при управлінні культури П'ятихатської районної адміністрації туристичну агенцію на засадах самоокупності у складі трьох штатних співробітників. Двоє з них – екскурсоводи (один з них – старший агенції), а третій – водій автобусу;
- б) туристична агенція забезпечується автобусом, який оснащений звуковідтворюючою апаратурою з мікрофоном;
- в) за підтримки управління культури П'ятихатської районної адміністрації туристична агенція розпочинає роботу зі встановлення поки що тимчасових пам'ятних знаків на об'єктах туристичного маршруту.

Варіанти під'їзду та від'їзду:

Під'їзд до м. П'ятихатки від м. Дніпра – рейсовим автобусом (маршруткою).

Від'їзд після завершення маршруту в м. Жовті Води, повернення до м. Дніпра – через м. П'ятихатки, теж рейсовим автобусом (маршруткою).

Графік руху по туристичному маршруту:

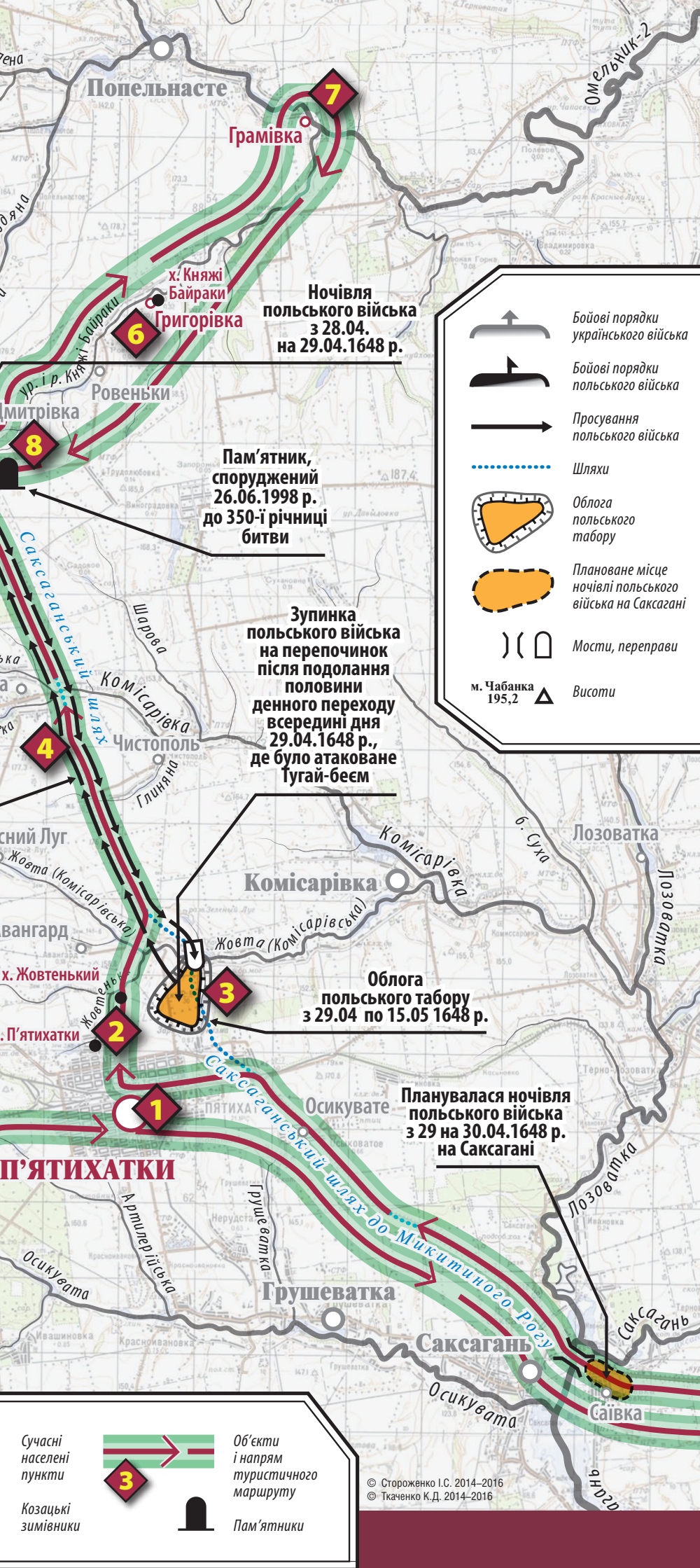
№ п/п	Ділянка шляху	Довжина ділянки / км	Час пересування між об'єктами / год. / хв.	Час перебування на об'єкті / год.
0	<i>Під'їзд до маршруту від м. Дніпро – до м. П'ятихатки</i>	110	2–2,5	
1	м. П'ятихатки – музей міста	у межах міста	–	1,0
2	Музей – зимівники Жовтенький, П'ятихатки на р. Жовтенька	2	10 хв	1,0
3	Зимівники – місце облоги польського війська на р. Жовтій (Комісарівській) і його капітуляції	3	10 хв	1,0
4 5	м. П'ятихатки – с. Пахарівка, балка Злодійка. Місце розгрому залишків відступаючого польського війська	23	30 хв	1,0
6	с. Пахарівка – с. Григорівка (місце зимівника Княжі Байраки – поштової станиці Січі з 1590 р.)	11	15 хв	1,0
7	с. Григорівка – с. Грамівка. Місце впадіння р. Княжі Байраки до р. Омеляника (Переволочинського)	7	10 хв	0,5
8	с. Грамівка – с. Жовтоолександрівка. Пам'ятник битві, шкільний музей	13	10 хв	1,5
9	с. Жовтоолександрівка – м. Жовті Води. Пам'ятник трьом учасникам Жовтоводської битви: Богдану Хмельницькому, Максиму Кривоносу та Івану Богуну	28	40 хв	1,0
10	<i>Завершення маршруту в м. Жовті Води і від'їзд до м. Дніпро (через м. П'ятихатки)</i>	130	2,5–3,0	

ПЕРЕЛІК ОБ'ЄКТІВ ТУРИСТИЧНОГО МАРШРУТУ

- 1. П'ятихатський краєзнавчий музей.**
- 2. Козацькі зимівники Жовтенький** (поштова станція з 1590 р.) **та П'ятихатки** (служба перевозу через річку Жовту, притоку Комісарівки з 1590 р.) – початок поселення сучасного м. П'ятихатки.
- 3. Місце облоги укріпленого табору польського війська** на північній околиці сучасного м. П'ятихатки, на р. Жовті (притоці Комісарівки) і його капітуляції.
- 4. Район Жовтих Вод та його шляхи:** Казикерменський (торговельний) та Саксаганський (Запорозький).
- 5. Район розгрому залишків відступаючого польського війська** на Саксаганському шляху, на балці Злодійка, за 5 км від балки (колишньої річки) Княжих Байраків та на північній околиці с. Пахарівка Олександрійського району Кіровоградської області.
- 6. Балка Княжі Байраки, с. Григорівка.** На цьому місці в ті часи розташовувався козацький зимівник (поштова станція) Княжі Байраки. Тут після завершення битви в ніч з 16 на 17.05.1648 р. Б.Хмельницький разом із Тугай-беєм провели військову раду і заночували.
- 7. Балка Княжі Байраки, с. Грамівка** П'ятихатського району – місце впадіння р. Княжі Байраки до р. Омеляник (Переволочинського). Цим шляхом флотилія з реєстровими козаками у другій половині дня 13.05.1648 р. прибула в район Жовтоводської битви.
- 8. Пам'ятник до 350-ї річниці Жовтоводської битви.**
- 9. Жовтоолександрівський шкільний музей** – центр патріотичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл та молоді П'ятихатського району на козацькій героїці переможної битви на Жовтих Водах 1648 р.
- 10. Пам'ятник на честь Жовтоводської битви,** споруджений у центрі міста Жовті Води. Це скульптурна композиція, яка складається з постатей трьох вершників – найбільш відомих учасників цієї битви – Богдана Хмельницького, Максима Кривоноса та Івана Богуна.

ОПИС ТУРИСТИЧНОГО МАРШРУТУ

*Історична подія завершується не тоді,
коли вона відбулася, а лише після того,
як вона стає надбанням нащадків*

Стефан Цвейг

Об'єктом №1

туристичного маршруту має стати П'ятихатський краєзнавчий музей, в якому туристи познайомляться з історією міста, а також історією Жовтоводської битви. Є пропозиція встановити в центрі міста пам'ятник двом побратимам і полководцям: Богдану Хмельницькому та Тугай-бею, авторам переможної битви на Жовтих Водах 29.04 – 16.05.1648 р. між українсько-кримськотатарською та польською арміями, яка відбулася на північній околиці сучасного міста П'ятихаток, на р. Жовтій (Комісарівській). Залишки польської армії, які рятувалися втечею, були розгромлені 16.05.1648 р. за

урочищем Княжі Байраки, на північній околиці сучасного села Пахарівка, на балці Злодійка (притока р. Водяної) Олександрійського району Кіровоградської області. Для розробки проекту пам'ятника і його спорудження будуть залучені українські, кримськотатарські та турецькі скульптори й архітектори.

Об'єктом №2

туристичного маршруту має стати місце розташування козацьких зимівників «П'ятихатки» та «Жовтенький» на р. Жовтенькій, притоці Жовтої (Комісарівської). Перший зимівник став основою сучасного міста П'ятихатки.

Зимівники виникли за часів Базавлуцької Запорозької Січі наприкінці XVI ст. Перший опікувався перевозом через р. Жовту (Комісарівську), а останній виконував функції поштової станиці «Жовтенької», яка отримувала пошту від станиці «Саксагань» і переправляла її до станиці «Княжі Байраки», для цього у штаті станиці було троє козаків і шестеро коней. Водночас зазначимо, що на Саксаганському шляху, ще за часів існування першої Запорозької (Базавлуцької) Січі (1590–1638 рр.) діяв поштовий зв'язок і служба перевозів на річках. Ця служба і пошта працювали й під час Жовтоводської битви. Враховуючи, що Базавлуцька Запорозька Січ виникла у 1590 р., то П'ятихаткам у 2017 р. – 427 років.

Об'єктом №3

туристичного маршруту має стати місце розташування укріпленого табору польського війська, облогу якого Б. Хмельницький провів протягом 29.04 – 13.05.1648 р., унаслідок якої примусив поляків 14 – 16.05.1648 р. капітулювати і рятуватися втечею з поля битви. Територія табору розташована на північній околиці м. П'ятихатки, на правому березі р. Жовтої (Комісарівської). Тут польське військо, подолавши половину денного переходу в 15 км після ночівлі в урочищі Княжих Байраках, у середині дня 29.04.1648 р. зупинилося на великий чотиригодинний привал. Раптово поляків атакував Тугай-бей, розпочавши Жовтоводську битву (*докладніше – в «Історичній довідці»*).

Об'єктом №4

туристичного маршруту має стати район Жовтих Вод та шляхи, які пролягали через нього. Назва цього району походить від множини гідронімів з назвою «Жовта». Зокрема, тут протікає р. Жовта – притока Інгульця, р. Жовта – притока Комісарівки, а та-

кож р. Жовтенька – притока Жовтої (Комісарівської). Через район Жовтих Вод від Крилова та Кременчука пролягають два шляхи на Низ Дніпра: Казикерменський (торговецький) до Криму та військовий – Саксаганський (Запорозький) до Микитиноного Рогу. Дослідження засвідчили, що кожний із названих шляхів мають свої райони «Жовтих Вод», залежно від того в басейні річки якої із назвою Жовта вони проходили, або її пересікали. Зокрема, Казикерменський шлях проходив в межах басейну р. Жовтої (притоки Інгульця), остання і була його районом «Жовтих Вод». Оскільки Саксаганський шлях пересікав в районі П'ятихаток р. Жовту (притоку Комісарівки), яка мала притоку Жовтеньку, то це і був його район «Жовтих Вод» (докладніше – в «Історичній довідці»).

Об'єктом №5

туристичного маршруту має стати район розгрому залишків відступаючого польського війська – за 20 км від р. Жовтої (Комісарівської) та за 5 км від Княжих Байраків, а також на північній околиці с. Пахарівки Олександрійського району Кіровоградської області, біля балки Злодійки (притока р. Водяної, притока Зеленої, а остання притока Омельника-2) та висот «Гостра» (193,6) і «Чабанка» (195,2). Учасники екскурсії знайомляться з динамікою бою та місцевістю, на якій він відбувся.

Об'єктом №6

туристичного маршруту має стати колишнє річище, а зараз балка Княжі Байраки, біля якої завершилася битва, і яка вражає своєю мальовничою красою. Вона, починається від сіл Дмитрівки та Жовтоолександрівки і протягом 13 км в'ється в північно-східному напрямку, а біля невеликого села Грамівки впадає в балку колишнього річища р. Омельник-2 (Переволочинського). На дні балки Княжих Байраків розташовуються ще села Ровеньки та Григорівка зі ставками та дібровами (усі села П'ятихатського району). За дивовижну природну красу цієї місцевості автор назвав її «Дніпровською Швейцарією». Після завершення битви в першій половині дня 16.05.1648 р. українсько-татарське військо отаборилося у верхів'ї річки Княжі Байраки (район сучасних сіл Дмитрівки та Жовтоолександрівки), а Б. Хмельницький разом зі своїм побратимом – Тугай-беєм у ніч з 16 на 17 травня 1648 року провели військову раду у козацькому зимівнику Княжі Байраки в районі сучасного села Григорівки, на якій оголосили наказ на просування армії до Білої Церкви, а також заночували тут до ранку 17.05.

Об'єктом №7

туристичного маршруту має стати ще одна подія пов'язана з Княжими Байраками (раніше річкою, а тепер балкою). За повідомленням джерел, після прибуття флотилії з реєстровими козацькими полками до Кам'яного Затону, що навпроти Микитиноного Рогу, стало відомо, що Б. Хмельницького вже немає на Запорожжі (вів бойові дії на Жовтих Водах), тому полковник Михайло Кричевський разом із осавулом Іваном Барабашем на чолі козацького загону безперешкодно зруйнували фортечні укріплення на о. Томаківка, зведені раніше Б. Хмельницьким. Їх обороняли всього 50 козаків, які здалися без бою. Поки відбувалося руйнування острівних укріплень, інша частина козаків 04.05.1648 р. повстала, перебила полонізовану старшину, обрала за старшого Ф. Джалалія, оголосила себе складовою частиною армії Б. Хмельницького і вирушила Дніпром для з'єднання з ним. Розрахунки показали, що після повстання біля Кам'яного Затону*, що навпроти Микитиноного Рогу, козацька флотилія піднялась Дніпром до Кам'яного Затону, що вище порогів, і 10.05.1648 р. повернула до річки Омельника-2 (Переволочинського), а через 30 км 12.05.1648 р. (біля маленького села *Грамівки*) – до її притоки Княжі Байраки, у верхів'ї якої (через 13 км) і вивантажилася (поблизу сучас-

* Кам'яний Затон – затока, бухта, місце де річка глибоко врізається в суходіл кам'яного берега і використовується для стоянки флоту.

ного с. Жовтоолександрівка П'ятихатського району). До району Жовтоводської битви (північна околиця сучасного міста П'ятихатки) реєстровці прибули в другій половині дня 13.05.1648 р. Як свідчить польський учасник битви, проходячи повз укріплений польський табір козаки вітали Б. Хмельницького мушкетним салютом.

Об'єктом №8

туристичного маршруту має стати пам'ятник, споруджений до 350-ї річниці Жовтоводської битви в с. Жовтоолександрівка П'ятихатського району Дніпропетровської області. На пам'ятнику викарбуваний напис: *«У цьому районі – на річці Жовті Води та біля балки Княжі Байраки – з 29.04. по 16.05.1648 р. силами Війська Запорозького під командуванням Б. Хмельницького та за допомогою кримськотатарського війська, очолюваного Тугай-беєм, було розгромлено польську армію і покладено початок Визвольній війні українського народу за становлення своєї державності»*. Цей напис застарілий, бо робився тоді, коли не було відомо на якій річці розпочалася битва і на якій відстані від Княжих Байраків було розгромлене польське військо. Сьогодні цей напис повинен бути таким: *«Силами Війська Запорозького, очолюваного Б. Хмельницьким, та за допомогою кримськотатарської кавалерії на чолі з Тугай-беєм, була отримана перша перемога у Визвольній війні над польською армією в зустрічній Жовтоводській битві 29.04–16.05.1648 р. на північній околиці сучасного міста П'ятихатки на річці Жовтій (притоці Комісарівки). Залишки польського війська, що рятувалися втечею, були розгромлені за 5 км від урочища Княжі Байраки на Сакаганському шляху, на північній околиці села Пахарівка Олександрійського району Кіровоградської області»*.

Об'єктом №9

туристичного маршруту має стати музей Жовтоводської битви, створений на базі загальноосвітньої школи с. Жовтоолександрівки.

Об'єктом №10

туристичного маршруту може бути м. Жовті Води. Тут у центрі міста споруджено величний пам'ятник на честь битви – «Перед боєм» (скульптори А. Білостоцький та О. Супрун). Ця скульптурна композиція складається з постатей трьох вершників – найбільш відомих учасників Жовтоводської битви – Богдана Хмельницького, Максима Кривоноса та Івана Богуна.

Поява цього пам'ятника в м. Жовті Води викликана тим, що битва, як вважалося, відбулася «під Жовтими Водами». Але наукові дослідження із застосуванням археологічних розвідок показали, що битва почалася «під П'ятихатками», а звершилася біля балки Княжі Байраки, на північній околиці с. Пахарівка Олександрійського району Кіровоградської області. Попри це, з огляду на художню цінність та історичну достовірність втілених у ньому персон, пам'ятник може бути об'єктом маршруту.

Підсумовуючи, зазначимо, що, крім згаданого вище, реалізація запропонованого проекту туристичного маршруту «По місцях битви на Жовтих Водах 1648 р.» буде сприяти ще й перегляду історичного минулого П'ятихатського краю. Зокрема, на нашу думку, вже сьогодні можна ставити питання перегляду дати заснування м. П'ятихатки, як поселення, за датуванням козацьких зимівників на р. Жовтенькій: П'ятихатки (забезпечував перевіз через р. Жовту (Комісарівську) та Жовтенький (поштова станція). Вони виникли в 1590 р. у складі першої Запорозької (Базавлуцької) Січі (1590–1638 рр.) й існували під час Жовтоводської битви.

Перед істориками та краєзнавцями міста стоїть нагальне завдання: написати історію П'ятихаток, починаючи з козацьких часів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. **Стороженко І.С.** Битва на Жовтих Водах 29 квітня — 16 травня 1648 р. у світлі нових досліджень: Наукове видання.- Дніпропетровськ: LisunoffPress, 2013. – 192 с. – іл.
2. **Стороженко І.С.** Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у Визвольній війні українського народу середини XVII ст. Книга перша: Воєнні дії 1648-1652 рр.: Монографія. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1996. – 320 с. + 3 вкл.
3. **Стороженко І.С.** Богдан Хмельницький і Запорозька Січ кінця XVI – середини XVII ст. Книга друга: Генезис, еволюція та реформування організаційної структури Січі: Монографія. – Дніпродзержинськ: Видавничий дім „Андрій”, 2007. – 418 с. + 9 вкл. – іл.
4. **Стороженко І.С.** Тугай-бей – побратим Богдана // Козацтво. – 1993.– № 1. – с. 3-18.

